

UDK 800.8 : 801.4

Pregledni članak

Prihvaćeno 15.04.1998.

Тодор Вояджиев
Софийски универзитет, Софиа, Българија

ФОНОЛОГИНИТЕ ТИПОЛОГИИ НА ИВАН ЛЕКОВ*FONOLOŠKA TIPOLOGIJA IVANA LEKOVA***SAŽETAK**

Profesor Ivan Lekov radio je svoje tipološke usporedbe i uopćavanja u sklopu poredbene historijske lingvistike. Njegova je djelatnost u tom području počela 1937. godine, kada je slušao predavanja N. S. Trubetzkoya. Poslije kraja tridesetih godina razvio je neke od svojih zamisli i metodologiju Praškog lingvističkog kruga kao profesor na Sofijskom sveučilištu, posebice u području poredbene fonologije.

On je otkrio četiri usporedne neovisne promjene s cikličkim rezultatima: labijalizacija > delabijalizacija > labijalizacija, depalatalizacija > palatalizacija > labijalizacija, zatvoreni slog > otvoreni slog > zatvoreni slog, vokalizacija > devokalizacija > vokalizacija.

Tipološke usporedbe Ivana Lekova imaju karakteristična svojstva klasifikacije utemeljene na evoluciji nazala, prijeglasa, redukcija, fonemskog inventara, prozodijskih obilježja, fonemskih kombinacija, i sl.

Karakteristike tih obilježja omogućile su uočavanje znatnih razlika među slavenskim jezicima.

Njegove se tipologije mogu promatrati kao kompromis između zamisli Praškoga lingvističkoga kruga i američkih lingvističkih krugova razvijen u sklopu deskriptivne lingvistike - kao sintezu tipoloških i poredbenih historijskih metodata sinkroničkog i dijakroničkog pristupa.

Ključne riječi: fonološka tipologija, Lekov, Ivan

Изследванията в областта на сравнителната фонетика и фонология през последните десетилетия, по-точно след X международен конгрес на славистите (1988 г.), непрекъснато нарастват. Славянското езикознание вече разполага както с конкретни съпоставителни проучвания за отделните славянски езици, така и с обобщаващи трудове, в които се преосмислят много факти от историческата фонология. Сред авторите от по-ново време, които усърдно се занимават със звуковите системи на съвременните славянски езици, заслужава да се спомене и името на известния български славист проф. Иван Леков (1904-1978).

Интересите на Ив. Леков към фонологията се зараждат по време на специализацията му във Виена през 1937-38 година, където слуша лекциите на Н.С. Трубецкой. От края на 30-те години като асистент и доцент в Софийския университет, използвайки идеите и методологията на Пражкия лингвистичен кръжок, той се насочва изключително към сравнителната фонология. Първите му изследвания са написани с подчертан стремеж теоретично и методологично да се обнови сравнителното славянско езикознание, да се разграничат ясно фонетичните от фонологичните промени и да се открият принципите в изграждането на системите. По-късно той превъзмогва традиционния емпиризм и свързаното с него описание на пражката фонология от началния ѝ утвърдителен период и възприема Якобсоновата дихотомична теория, но без да забравя труда на Трубецкой „*Основи на фонологията*“. След дискусията през 50-те години, съсредоточена главно върху абстрактната същност на фонемата и нейната потенциална връзка със значението, Ив. Леков разшири и задълбочи сравнителните си наблюдения върху звуковия строеж на славянските езици, навлезе в сложната проблематика на учението за фонемата, потърси нови възможности за интерпретацията му и придаде на изследванията си теоретичен и дискуссионен характер. Важно място с обобщаващия си характер в трудовете му през този период заема книгата му „*Насоки в развоја на фонологичните системи на славянските езици*“ (1960). В нея той взима отношение към всички дискуссионни въпроси с ерудицията на отлично информиран специалист за новите приноси в славянската фонология, направени от различни школи и направления, и си поставя за цел да изясни вътрешните фонологични закони, хронологията на фонологичните явления в териториалното им разпространение в славянското езиково пространство. Типологичните обобщения и класификациите

той правн първо в рамките на сравнително-историческото езикознание, насочено към реконструкция на праезика. При подреждането и сравняването на фонологичното развитие той пристъпва с убеждението, че то се определя от характера на славянската ситуация, изразяваща се преди всичко в несъмнената приемственост, която довежда до четири успоредни и независими, но с еднакви резултати промени: лабиализация > делабиализация > лабиализация; депалатализация > палатализация > депалатализация; затваряне > отваряне > затваряне на сричките; вокализация > девокализация > вокализация. Въз основа на тези четири главни промени с циклически характер той се заема да правн и свонте типологични исторически обобщения.

След като реконструира праславянския вокализъм и консонантизъм от последния период на праславянската общност, Ив. Леков свързва много от измененията с отварянето на всички затворени срички – преобразяването на **ort*, **tort* и други съчетания, подобни на тях, монофтонгизацията на *oi*, *ei* > *i*, появата на иосовките, сонантните *r*, *l*, както и цяла редица опростявания и протези на съгласните. При изясняване на тези промени изпъква необходимостта от постоянна съпоставка с праславянското състояние, защото всеки славянски език според него проявява с някой свой важен белег склонност към архаизми. Така например, полският език се свързва с иосовките, чешкият и словашкият със сонантните *r* и *l*, българският език с един от еровете, словашкият с *ā*, и заедно с чешкия, сръбския, хърватския и словенския език със запазването на квантитетните опозиции при вокалите.

Сред най-рано извършените промени във фонологичните системи Ив. Леков определя промените, които засягат иосовките. Географското разпространение на застъпниците според него, сочи тенденция към разграничаване на славянската общност на две части – северна и южна. Главният критерий за това е, че в северната част най-застъпени са рефлексите *i* и *a*, докато в южната повсеместна е замяната на *А* (ε) с *e*.

Важен признак, по който може да се направи типология на славянските езици, Ив. Леков вижда и в тенденцията към смесването или различаването на двата ера. При тях би следвало да се отдели – при всички уговорки, необходими за случая – източната и западната половина на славянския свят: източната задържа диференциацията между рефлексите на двата ера, докато западната ги уеднаквава. Само езици като

полски, чешки, сръбски, хърватски и словенски са осъществили икономия в развоя на еровете, като са слели двете фонемн в една. Остатъците славянски езици пренебрегват този фактор, а словашкият и лужишкият имат дори трипосочно развие, при което се наблюдава дублетен развоя на един и същ еров вокал.

В развоя на сонантите Ив. Леков открива вътрешни прилики с носовките и еровете и възможност за очертаване на изофонична граница, която с необходимата условност пак отделя източната от западната половина на славянския свят, с изключение на българския от руския я на сръбския и хърватския от западната половина (понеже между им той поставя полския и лужишкия).

Важният критерий за класификация, а именно различаване на опозицията твърдост-мекост при сонантите, според която се наблюдава тенденция за разграничаване на северни от южнославянски езици, е добре застъпена в тих, защото опозицията обхваща не само самите сонанти, но и контекстът на думата, в който техните застъпници попадат. Неутрализацията на опозицията довежда до унификация и смесване като израз на езикова икономия на южнославянска територия в разрез с тяхното строго системно разграничаване в руски език и изобилие на източнославянска почва. При тази промяна изпъква отново противопоставянето между славянския север и юг. Особено място в тази типология Ив. Леков определя на полския език, с разнообразното вмъкване на вокали и трипосочно развие на *l > u, t, o, et'*

Много подробности и изчерпателни са типологичните разграничавания, които Ив. Леков прави на славянските езици, според ударенето, квантитата и итонизацията, които той смята не само за фонологични обекти, но и за фонологични фактори.

По отношение на корелацията установено-неустановено ударение той противопоставя западнославянските езици на останалите, а по отношение на корелацията монотонно-политонно ударение всички славянски езици се противопоставят на сръбския и хърватския. Според ударенето той установява допълнителна условна групировка, която съвпада с деленето на славянския изток спрямо славянския запад. Това разпределение се покрива с разграничението на славянските езици според друг акцентен критерий, а именно ново и старо състояние на ударението. Новото е в западната половина, а старото в източната. Типологията по отношение на „забранена позиция“ на

ударението отделя западнославянските езици, които не познават окситонеза, прокситонеза и пропарокситонеза (полският език не познава окситонеза и парокситонеза) и в които има ясни тенденции към ограничаване и лишаване на ударението от фонологична стойност, каквато имат източнославянските езици. Чешко-словашката, сърбо-хърватско-словенската група показват еднакъв развой по отношение квантитета на вокалите. Най-близко до праславянското състояние според Ив. Леков се оказва чешкият език, а най-далече – словейският. Със своя ритмично обусловен квантитет словашкият език заема особено място между тях. Наличието на разлики в областта на квантитета обединява част от западнославянските езици със западната част на Южнославянските. Между тях естествено място заема полският език, който е преобразувал квантитета в ново качествено вокалио състояние. При това разпределение Леков държи сметка и за динамиката на процесите – например за новите ритмични принципи в квантитетната система на словашкия език, загубване на опозицията дължина-краткост в някои сръбски и словенски диалекти.

Днешното съотношение на славянските езици по квантитетен признак и неговите последици според Ив. Леков напомнят на разграничението, което той прави по мястото на ударението като с това подкрепя предположенното си за средноевропейската му фонологична интерпретация. Оригинално и рядко осъществявано е разпределението, което той прави по нитонацията на сричката. По този белег то има следния опростен вид: целият източнославянски свят отрано се освобождава от сричковата нитоация; в западните славянски области, с доскорешни следи само в крайния север, нитонацията е позната само на юг.

Що се отнася до изофоните, които отделят области с редуция от такива без редуция – две противоречиви тенденции към потъмняване и изясняване на вокалите от времето на праславянския език досега – Ив. Леков определя по големината на пространството регионите, които заемат руския, белоруския, словенския и българския език, а по географско разположение – североизточните славянски езици с две периферни области в славянската територия – източна и западна.

Голямо внимание Ив. Леков отделя и на различията в съвременните фонологични системи на славянските езици. По отношение на количеството на вокалите, той определя две групировки: 1. източнославянска и българска или източна

половина на славяския свят с малобройна проста система и 2. западна половина (с изключение на малките лужишки езици) с увеличена от 7 до 12-членна система. Вокалите системи се различават помежду си главно по наличието или отсъствието в тях на „дефективни“ фонемни, като например у в полски и други северни славянски езици, *oi* в чешки, *ɛ* в полски език. Чисти от такива фонемни са руският, българският, сръбският, хърватският и словенският език. Езици като чешкият, сръбският, хърватският и словенският, които са запазили квантитета, разполагат естествено с двойно число вокали – десет. Словашкият език представлява особено случай със своите 12 фонемни поради наличието на *ä* и *ja* и на квантитет над останалите 4 нормални фонемни. Типологията по отношение на дългите вокали отделя в тези езици словенския, в който дължината се среща само под ударение и сръбския и хърватския, в които тя е с тенденция към неутрализация. Друго усложнение според Леков наистава в словашкия и гориолужишкия (и в диалекти на словенския), тъй като квантитета там е причина за преобразуване на съответните вокали в дифтози: в словашкия *ia*, *uo*, *ie*, в словенския *ô* > *uo*, *oi*, *é* > *ei*, в лужишките *o* > *uo*, *é* > *ie*. Важни типологични изводи Ив. Леков прави и във връзка с развоя на праславянската консонантна система, която в различни степени е видоизменена, опростена и доразвита в отделните славянски езици. По количеството на съгласните фонемни се очертават два полъса: словенски с най-малък брой - 22 фонемни, украински с най-голям - 41 фонемни, и две свободни споещи количествено географски групировки – източни с брой на фонемните от 34 до 41 и западни със съотношение на фонемните от 22 до 27. Доста рязко се противопоставят по признака присъствие или отсъствие на частични фонемни системи (подсистеми) иякои източни и в близко съседство с тях западни и южнославянски езици на останалите с предимно западно разположение.

Интересна и показателна с изразителността си е класификацията, която Ив. Леков прави на славянските езици по признака мекост-твърдост. Той определя източнославянските с полски и български в група с най-честа поява на палаталност и група с намален брой на палаталните съгласни – чешки, словашки, сръбски, хърватски с крайно ограничени брой меки съгласни. Тази групировка уточнява досегащото убеждение, че севернославянските се противопоставят на южнославянските по мекостта на съгласните. В групировката на Ив. Леков по-добре проличава

тенденцията към двудялба на славянската езикова територия на източна и западна част, която двудялба не съпада с традиционното деление на славяните на източни, западни и южни.

Втората типична за славянското езиково семейство опозиция на консонантите по звучност-беззвучност с нейната неутрализация в изгласа в полза на беззвучната съгласна не засяга само три славянски езика – украински, сръбски и хърватски. Като отличителен белег на част на славянската консонантна система се определя и наличието на *dz* или *dʒ*, които не проникват в руски, чешки, словенски и долнолужишки.

До съществени типологични изводи достига Ив. Леков и за съчетаемостта на фонемите и дистрибутивните им показатели на синтагматично равнище. В областта на консонантната комбинаторика севернославянските езици се отличават от южнославянските. Второстепенно значение притежава фактът, че само севернославянската област се дели на западна, с по-сложна консонантна съчетаемост и източна - с по-опростена, тъй като южнославянската се състои от езици с по-голяма или по-малка склонност към групиране на консонантите, което може да бъде активно или пасивно, задължително или рядко, свободно или ограничено, типично или нетипично.

Съществените особености на фонологичните типологии на Ив. Леков може да се определят като разширяване на идеите и достиженията на предшестващите поколения слависти. Типологията му са компромис между идеите на едно от най-плодотворните направления - пражката фонологична школа и американската фонологична школа, установила се в рамките на дескриптивната лингвистика. При съпоставките на славянските езици и диалекти се открива синтез на типологичния и сравнително-историческия метод, на синхрония и диахрония при системния им фонологичен анализ.

Todor Bojadzhiev
Sofia University, Sofia, Bulgaria

IVAN LEKOV'S PHONOLOGICAL TYPOLOGIES

SUMMARY

Professor Ivan Lekov has made his typological comparisons and generalizations in the framework of comparative historical linguistics. His activities in the field have begun in 1937 when he attended classes of N. S. Trubetzkoy. From the end of the thirties he developed some of the ideas and the methodology of Prague Linguistic Circle as professor at the University of Sofia, especially in the field of comparative phonology.

He has discovered four parallel independent changes with cyclic results: labialization > delabialization > labialization, depalatalization > palatalization > labialization, closed syllable > open syllable > closed syllable, vocalization > devocalization > vocalization.

Ivan Lekov's typological comparisons have the characteristic features of a classification made on the basis of the evolutions of nasals, jers, umlauts, reductions, phoneme inventory, prosodic features, phoneme combinations, etc.

A characteristic of these features allows him to make considerable distinctions among the Slavic languages.

His typologies could be viewed as a compromise between the ideas of the Prague and the American linguistic circles developed in the framework of the descriptive linguistics - a synthesis of typological and historical comparative methods and of synchronic and diachronic approach.

Key words: *phonological typology, Lekov, Ivan*
